

GAZDÁTLAN LEVELEK

IRTA
GÖRGEI ARTHUR

PEST 1867.
KIADJA RÁTH MÓR.

TARTALOM

ELŐSZÓ

GAZDÁTLAN LEVELEK

I.

Világos.

II.

Nexus causalis

III.

„Különös!”

IV.

„A dologra!”

V.

„Hogy is volt csak?”

VI.

(Folytatás.)

VII

(Folytatás.)

VIII

(Folytatás.)

Zárszó.

ELŐSZÓ.

A világosi fegyverletételt megelőző és kísérő azon állítólagos körülményeket, melyek a Törökföldre menekült magyar kormányzó pártjabeliek révén kaptak hírré Magyarországon - nem-koholtak gyanánt fogadván a nemzet: mi lehetett természetesebb annál, hogy ez csak-hamar rám süsse a honárulás bélyegét - az aradi és pesti vesztőhelyekkel és tulajdon életben-maradásommal szemben.

Rövid időn már csak imitt-amott küzködött még egyik-másik nem-könnyen-hívó, mellettem, daczára annak, hogy az ide Carintheta internáltatásom körüli titok ő előtte is csak olyan megfejthetlen volt és maradt, mint enmagam előtt. És nem sokára belé fáradván az egyenetlen tusába, s elunván ebben való elhagyatottságukat, felszólítának barátaim, lépnek fel magam nyilvánosan, ama koholt híreket megczáfolandó. - S én végre rátökéllém magam a nyilvános felszólallásra.

Hamisat igaznak, tudtomra, nem állítottam; a minthogy, eddigelé legalább, nem is akadt komoly czáfolóm, a ki a „Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849” czímű két-kötetes munkámban¹ határozottan föltárt nagy fontosságú történelmi tények egész halmazából akár csak egyetlen egyet is komoly indokolással kiforgatni képes lett volna; ámbár vannak, a kik szívesen még a kákán is csomót találnak szavaimban.

Mindazáltal munkámnak 1852-ben történt megjelenése után csak egyre sűrűbbé, rendszerebbé, sőt mondhatni, elkeseredettebbé váltak az ellenem intézett támadások, míg az elejétől fogva nyílt sisakkal mellettem küzködők kis hada szemlátomást fogyott.

És én e tapasztaláson valóban elszörnyedtem! mert még akkor:

nem tudtam azt, hogy minden történelmi catastrophának a maga egyéni áldozatai kellenek (nem physikai értelemben csupán);

még akkor nem tudtam, hogy sorsának talán messze jövőre kiható balrafordultáért a nép mindig csak egyeseket tehet felelőssé, -

mivelhogy a mely nemzet concret „énül” önmagára vetne, az saját nemzeti életének fonalát legott ketté szakítaná;

még nem tudtam, hogy épen ez okon némileg kötelessége minden ildomos népvezérnek, jó eleve gondoskodnia a majdan netalán többé ki nem kerülhető catastrophának alkalmas bűnbakjáról (villámhárítónak) akár csak a végett is, hogy immár megszokott vezére nélkül ne maradjon a nép, mikor majd beállanak a catastropha szülte nehéz napok;

végre - nem jutott akkor eszembe, mennyire a képtelenséggel határos gondolat részemről, azt várni a betegtől, hogy a keserűnél keserűbb labdacsokat vegye be oly orvos kezéből, kit ő nemcsak hogy nem hivatott, de sőt, a közhír után indulva, méregkeverőnek tartott.

Nem kellett volna annyira sietnem munkám *közzé tételével*!

Igaz, de - a családapai kötelesség is - kötelesség.....; vagyontalan létemre oly időpont állt be nálam, a mikor valamit okvetetlen tenni kellett, családom élete föntartására.

¹ Leipzig, F. A. Brockhaus. 1852.

Jártam ugyan egyéb becsületes kereset után, miből családommal együtt megélhessek, égből cseppent helyzetemben: de sok fáradozás dacára is csak nem akadt. Azon magánosoktól egyébiránt, a kikhél bekopogattam, rossz néven venni, hogy jó módjával elutasítanak, alig lehet. Meg kell azt gondolni, tisztességes állásu magán emberre nézve mily kényes és alkalmatlan dolog (kivált Austriában) rendőri felvigyázat alatt internált egyénnel, huzamosb idei folytonosságot feltételező bármily üzleti összeköttetésbe bocsátkoznia.

Valamely jó barátomnak terhére esni - nem akartam, sőt akkor időben ezt, ha akarom vala, sem tehetém, minthogy a még életben és szabadon megmaradt jó barátim közül akkor nem tudtam egyet is, a kinek *nem* kellett volna az életnek ugyan e fajta viszontagságaival magának is megküzdnie.

A kormányhoz folyamodni kellő tartásért - ellenkezett benső érzésemmel.

Könyvem meg volt írva..... Kiadó magától kínálkozott....

Hanem - igazat szólva - munkám közrebocsátásával mintegy saját nemzetem szerencsétlenségén közvetve nyereszkedni, szintén vonakodám egyideig - fájdalom! nem addig, a meddig a „nonum prematur in annum” elve tanácsolta volna. Nyomasztó anyagi helyzetem sehogy sem engedé.

Máskülönben munkám nem németül, és nem is ezen, magában véve ugyan jogosult, de nem célra vezető modorban, hanem magyarul, és azon, még az ellenfélt is lehetőleg kimélő szellemben írva, jelent volna meg, mely a tárgyalt események nagyszerűségének is - átlátom - jobban felelt volna meg.

Kegyes olvasóim közül a ki netalán azért, hogy nagyon erősen találtam oda mondogatni neki, még mindig boszút forral ellenem: hagyjon föl véle, kérem. Meg van ő már boszúlván akár csak az által is, hogy pár évvel munkám megjelenése után, az érte kapott írói díj fogytával, még azt is megtenni kényszerültem, a mi legnehezebben esett, t. i. tartásért folyamodni a kormányhoz. Barátaim azonban ne vegyék zokon e lépést tőlem; mert e valóban kínos lépést egyedül a kötött kezű családapa tevé. Politikai jellememnek nincsen köze ahhoz.

Nem lévén sem azon ördögi félisten, sem azon félisteni ördög, a kinek engem felváltva lefest egy Genfben megjelent három kötetű magyar munka; míg én megbírtam tanulni mind azt, a miről az imént említém, hogy munkám megjelenésekor még nem volt tudományom róla: addig bizony sok víz folyt el a Dunán.

Az alatt a neki bőszerűtlen nemzetünknek életére törő „egységes Austria” politikája már meg is termé gyümölcsseit, -

addig én megértem Solferinot, -

megértem (Széchenyi ravatalánál) a nemzetnek rögtönös, mintegy ösztönszerű megtérését az 1848. évi magyar politikai hitvalláshoz, melyet elhagynia - nézetem szerint - soha sem is kellett volna,

megértem az 1861-ki országgyűlést, az ő - viszont 1849-ki eszmék felé hajló - (belső) többségével.

Hanem azután végre azt is megértem, hogy magam le tudok mondani, és megnyugodni bármily nehéz végzetemben.

És valóban le is mondtam, meg is nyugodtam.

E lemondás, e megnyugvás alatt azonban csak annyit kívánok értetni kegyes olvasóimmal, hogy én - a mi 184⁸/₉-ki cselekedeteimet, tiszta szándékaimat és törekvéseimet, - az ezeknek hazafias becséről az aradi és pesti vesztesékek óta mai napig közszájon forgó véleményt s ez által dugába döntött hazafiúi jóhírnevemem illeti - elismerésre, helyreigazításra, restituálásra, míg élek, nem tartok többé számot. Mindössze is azt kívánom, hogy gyermekeim a hazában boldoguljanak.

Hanem ismételve kérem a kegyes olvasót: csakis ennyit értsen határozott véglemondásom alatt, világért se többet, nehogy majd újra csalatkozzék bennem, valamint csalatkozott akkor, midőn netalán azt várta tőlem, hogy én mind abból, mit munkámban Dembinski szerződésének, - az april 14-kei határozatnak és a külsegélylyel való hivatalos dicsekvésnek, - a déli hadsereg nem Komárom, hanem Szeged felé összpontosításának, - Bem tábornok alattomban fővezérré lett kineveztetésének, - az oroszok elejbe vitt békeajánlatoknak, - a kormányzó aradi búcsu-proclamjának s több efféléknek valódi indokaira és érdemére nézve kinyilatkoztattam, akár csak egy hajszálnyit is (a sértő modort kivéve) kárhoztassak avagy visszavonjak.

Sőt nem lévén immár - nyilvános jó hírnevemre nézve a hazában - úgy látszik, sem veszteni, sem reményleni valóm: csak annál szabadabban uralkodik rajtam és fog, a meddig gyöngye erőm terjed, tetteimben vezérelni azon meggyőződés, miszerint *egyedül az ismeret fáján teremhet öntudatos, életrevaló törekvés*, egyeseknél úgy, valamint egész népeknél.

Végig lapozgatván ez iratkán, az a kérdés támadhatna majd a kegyes olvasóban: vajjon mi tartóztathatott hát vissza engem, hogy 1852-ki munkám megjelenése óta mai napig meg ne szállaljak?

Nem más, mint hazafi kötelesség-érzetem.

Ugyanis, bármily kevésbé bírtam, és bírom még ma is, szilárd alapját fedezni fel - nemzetünket kielégíthető vég-megállapodhatását - az 1849-ben inaugurált magyar politikának: magyar emberül mégis csak elfogadhatóbbnak kelle ezt itélnem, a Verwirkolás tanában nemzetünket - mint államalkotót - fenyegető *bizonyos* végenyészetnél.

S ezt megengedve; a meddig az 1848-ki magyar állameszmét kitúrni akaró Verwirkolás ellenében az egész nemzet, még pedig látszólag a mi 49-esekünk vezérsége alatt egyesülten, küzdött (értem az adómehtagadás meg a húsvéti cikk közötti időszakot), teheték-e jobbat, mint hallgatni; hallgatni azért, hogy akármily parányival bár, hanem egygyel mégis csak kevesebb ok legyen magyar és magyar közt a meghasonlásra?!

Ma azonban, hála Istennek! másképp állunk.

A legyőzött 1848. meggyőzvé - mind a két oldalra - az egykor rajta győzteseket (a fejedelmet, valamint a 49-eseket), 1848-ki politikánk gyakorlati végérvényes fogatnak indul.

S e ténnyel szemben, - de szemben azon kívül a mi 49-ki közös bukásunkkal, - szemben az újból lábra segítésnek még 1859-ben is csütörtököt mondott kísérleteivel, - szemben végre azon sajnos felsüléssel, melynek áldozata lett nem egy érdemes hazánkfia Königgrätz után (lásd „Resurgam” 3.): ugyan minek bizonyulhat be, kérdem, a mi 49-ki politikánk, hanemha - kétség kívül elragadón szép, de, fájdalom! csont, hús, vér nélküli képzeletnek?

A ki mindazáltal e mellett akar rajongani: ám tegye. És tegye bátran, tegye szíve mélyéből; de ne tegye a tényferdítésnek, a népámításnak kárhozatos eszközeivel. És tartózkodjék ezen kárhozatos eszközöktől az is, a ki netalán csak-azért-is ellenzéki szellemtől hevülve, valószínűleg maga sem tudja, iránytalan iránya hova-merre visz.

Mert ma már, azt tartom, mindenikünknek (a kik nem rajongunk 49 mellett) kötelessége, alapos fölvilágosítással lépni fel - kiki tudomása és tehetsége szerint - az ily eljárás ellen.

A „Magyar Ujságnak” f. é. április 7-kei számában a következő tételeken kezdődik a vezércikk:

„Az osztrák kormánynak hő vágya - a közösügyi tervezet elfogadása, teljesült.

„A fegyveres capitulatio Világosnál nem volt elég Austria megmentésére. Mi nem hiszszük, hogy evégre a magyar nemzet közjogi capitulatioja is mellőzhetlen kellék volna.....”

A világosi fegyverletételnek a közösügyi tervezet elfogadásával tett ezen összehasonlításából kiviláglik a „Magyar Ujságnak” abbeli szándoka, hogy a közösügyi tervezet felől mind azok közt, a kik azt önállón megítélni nem bírják, a lehető legkedvezőtlenebb nézet terjedezzen országszerte.

Ezen törekvését a „Magyar Ujságnak,” a mennyire tőlem telik, megnehezítendő - közlök alább több rendbeli levelet, melyeknek még eddig nem akadt gazdája, s a melyeknek genesise röviden imez:

1862-ben a véletlen beavatott a világosi fegyverletételt oly kiméletlenül elítélő magyar emigrációnak e tárgyban való tulajdonképeni eszejárásába.

Ebből természetesen hosszabb, s a dolgot minden oldalról megvilágító, élőszóbeli vita keletkezett ismételten. Elöttem pedig érdekesnek látszék, valahányszor végét érte egy-egy vádpontnak megvitatása - összeállítani barátságos levél alakjában a mindkét részről fölmerült érveket vagy egyéb sincerizálásokat.

Ötödfél éve már, hogy megírvák e levelek. De miután azon gyötrelmes lelki vajudáson, mely véglemondásomhoz vezetett, akkor is már túl valék: innen van, hogy én e levelek hangulatában kivetőt ma sem találok. De ha ilyenre netalán a kegyes olvasó akadna mégis: nézze el, kérem.

Nem bántani, szándékom, - hanem felvilágosítani, legfőlebb is inteni, ott, a hol ezt tenni, hazafi kötelesség.

Irtam Viktringben, Klagenfurt mellett,

1867. április 29-én.

Görgei Arthur.

GAZDÁTLAN LEVELEK.

„Le châtement non mérité est une gloire.”

De Foë au pilori

„Il y a des principes, qui rendent un parti indéstruisible.”

A Morel.

I. Világos.

Viktring, 1862. sept. 23-án.

Hogy nem választottam volna e a török földre való ki menetelt inkább a fegyverletételnél, ha mindazokat előreláthattam volna akkor, a mik ennek *utána*, és, a mint közönségesen tartják, ennek *következtében* történtek Magyarországon? - ezen kérdés, véleményem szerint, sem nem jogosult, sem nem loyális.

Nem *jogosult* az, - mert a fegyverletétel egyáltalában nem volt politikai számítás szüleménye, hanem volt egyedül és tisztán eredménye az e kettő közti kényszerű, kétségbeejtő választásnak:

vagy elpusztulnunk *physice a hazában*, - vagy elpusztulnunk *physice és erkölcsileg egy-szersmind*, a külföldön. Egy harmadik választás nem volt előttünk.

De ama kérdés ép oly kevésbé *loyális*, - legkevésbé akkor, ha jóakaró szándékkal intéztetik hozzám.

A *jóakaró* szándék irányomban csak *ez* lehet: rehabilitálni engem a nemzet jó véleményében. - Ugyan nem tudnak-e erre barátaim egyéb eszközt annál, hogy én enmagam előtt alacsonyítsam le magamat azáltal, hogy a fegyverletétel meg a bécsi kormánynak reá következett hőstettei között nexus causalisnak létezését ismerjem el - hunyt szemmel - ott; hol a történetvizsgáló nyílt szeme hasztalan keresi az összefüggést?!

Olyat ne várjanak tőlem barátaim, mit magamévá tenni tilt önérzetem.

Hahogy azon szerencsét, miszerint kortársaim foruma előtt minden reám fogott mulasztási bűnök terhe alól felmentessem, csak egy képmutató „*mea culpa*” árán lehet elnyernem: akkor le kell tennem róla.

De midőn ez egyik arasznyi időszak igazságtalan ítéletének minden következményeit megadással végig tűröm: egyúttal feljebb viszem ügyemet azon másik arasznyi idő foruma elé, a mely időt még ezután meg leszen engedve élnem hazám történetében.

Egyébiránt ama kérdésnek - a mint előbb felvetém, s a mint énnékem azt ismételten valósággal fölvetették - vitatása meddő is lenne egészen. Mert:

állítsatok ma újból, ugyanazon körülmények közt Orsova és Világos közé: és köztem meg Orsova közt megint ugyanazon legyőzhetlen akadály fog emelkedni. És ezen akadály megint nem az osztrák császári hadsereg leend, hanem ma éppen úgy, mint ezelőtt 13 esztendővel, egyedül e varázsigé:

„Itt élned, halnod kell!”

Hogy e varázsszó éppen én rajtam mind e mai napig be nem teljesedett: az sem nem az én érdemem, sem nem az én bűnöm.

II. Nexus causalis

Viktring, 1862. sept. 24-én.

Leolvastam Önnek arczáról kételyét, vajjon áll-e igazán abbeli nézetem, miszerint a bécsi kormánynak említett hős tetteit nem a világosi fegyverletétel okozta.

Hiszen, hogy ama kivégzések, börtönözések, üldözések - melyekkel Haynau és a bécsi minis-terium Magyarországot pacificálni, nyomban a komáromi capitulatio után, hozzáfogtak, a világosi fegyverletétel által legalább kimenthetők, ha nem is épen igazolvák: ezen állítást annyszor kelle hallgatnom 13 év óta, hogy szinte leteszek már a reményről, hogy ezen közönségesen elterjedt balítélet megczáfoltatását valaha megérjem.

És pedig mily közel fekszik mégis ezen czáfolat!

Avagy talán a világosi fegyverletétel *előtt* nem végeztetett ki Haynau kötél és golyó által magyar hadi foglyokat? Báró Mednyánszky Lászlóra, Gruber Fülöpre, Hruby Györgyre s több hasonló sorsú áldozataira Haynaunak talán már senki sem emlékezik?!

Avagy talán azok közt, kiket ugyan e sors Világos *után* ére, nem valának-e olyanok is, kik a világosi fegyverletételben részt nem vettek volt?

Vajjon mi köze lehetett gróf Battyányi Lajosnak a világosi fegyverletételhez?

És nincsen-e ott a 13 aradi áldozat közt Dessewffy Arisztid, ki sem nem *Világosnál*, sem nem az *oroszok előtt*, hanem az osztrákok előtt, és nem is kényszerítve általuk (mivelhogy nyitva volt mögötte a török határra az út,) hanem szabad önhatározásból rakta le a fegyvert?

Avagy talán Magyar-Erdélyország törvényes intézményeit kevésbé teszik vala szántsándékos gúny tárgyává, - kevésbé tapodják-e lábbal az e kettős hazát előzőnlő, s hozzá tapadván, rajta magukat kövérré szivó külföldi hivatalnokok, - avagy legalább kevesebb lesz-e ezek közt az erőszakos, a kaján, a hasznavehetetlen, ellenben több lesz-e köztük a tisztalelkű és kezű, *akkor, ha én Orsovánál a törökök előtt, nem pedig Világosnál az oroszok előtt rakom le a fegyvert?!*

III. „Különös!”

Viktring, 1862. sept. 26-án.

Ön azt veti szememre, hogy kérdéseinek lényege elől kitérek.

De ha én meg erre azt kérdelem: miben áll hát az a lényeg voltaképen? akkor - különös! - Ön leszorit egy nemzet szenvedéseinek nagyszerű teréről, be az egyéni gyötrelmek nyomoru körébe, - felettébb csodálatosan *arra nézve* kérvén fölvilágosítást tőlem:

vajjon e fegyverletételt akkor is elvégeztem volna-e, ha látnoki tehetséggel felruházva, előre, láthattam volna, mi lesz az én sorsom, mi barátimé!

Az egyes személyek életét (nem inkább mint enmagamét) szemlátomást *fenyegető veszély* azon pillanatban nem folyhatott be eldöntőleg elhatározásaimra - habár ezen férfiakat a rendithetlen hűség és ragaszkodás köteléke fűzte egybe vélem.

Hazámfiainak millióit kelle megmenteni oly háborútól, a melynek még tovább folytatásával *már nem lehetett elérni többet*, mint legfeljebb *számomra azon dicsőséget*, hogy még egy ütközetet vívtam - minden okszerű cél nélkül.

Más millióit polgártársaimnak meg kellett mentenem azon nyomorgattatástól, melylyel őket sok ezerre menő fegyveres fosztogató csapat fenyegeté azon pillanatban, melyben egy két-ségbeesett utolsó csatának előre látható mulhatatlan balkimenetele, véget vet minden katonai fegyelemnek.

Maguk is említett barátaim, ezen meggyőződéstől valának áthatva, mikor helyeslék elhatározásomat.

Azonkívül osztozni kívántak végzetemben. - -

Ha ekkor egy isteni kéz ujja föllebbenti vala szemeink előtt a jövődőnek fátyolát?...

akkor én a fegyverletételt mégis megkísérlettem volna - csakhogy akkor boldogtalan barátaim közreműködése nélkül tevém vala azt.

IV. „A dologra!”

Viktring, 1862. sept. 28-án.

Hogyan kísérlettem volna meg a fegyverletételt boldogtalan barátaim közreműködése nélkül?

Engedje el a feleletet erre a kérdésre, mert ez nem tartozik a dologra.

A dologra egyesegyedül csak ennyi tartozik: hogy a világosi fegyverletétel részemről személyes speculációnak cselekvénye volt-e, vagy pedig a hazafiui kötelességérzeté?

Én *emezt* állítom, ti *amazt*. És miután szerencsétlenségemre nektek amoda - kivégzett bajtársaim sirhantjaira, emide meg azon tényre van módokban ujjal mutathatni, hogy *engem* mindössze is internáltak: részetekre állt a közvélemény, s én - elítéltetem.

De ti ezzel be nem éritek. Ti azonfölül még azt is kívánjátok tőlem, hogy ismerjem el igazságosnak elítéltetésemet.

Ha én ezt megtenném: saját jó lelkiismeretemmel jönék ellentétbe. És mivel meg nem tehetem, a mit ti kívántok tőlem: ezért aztán a közvélemény iránti megvetés vádjával illetem engem még azonfölül.

A megvetés hallgatni szokott. Én nem hallgattam. Sőt inkább - megczáfoltam a hamis állításokat, helyre igazítottam a ferdítéseket, melyekkel a közvélemény tévedésbe ejtetett személyes jellememre, cselekedeteimre, szándékaimra nézve.

Ti bajtársaim iránti árulással vádoltatok engem.

Azt felelem rá: bajtársaimat megmenteni - fájdalom! - nem állt hatalmamban. Ismételni élő szóval korábbi, mellettük való, írásbeli kérelmemet - volt mind az, a mit tehettem; s *ezt* lelkiismeretesen meg is tevém. - De kérelmeimnek nem volt meg a kívánt hatása, - legalább nem ott, a hol a koczka gördült.

Ti azzal vádoltatok engem, hogy Nagy-Sándort és hadtestét Debreczennél martalékul engedém az oroszoknak!

Én erre is megfeleltem. (L. könyvemet „Mein Leben und Wirken” II. köt. 320-332. lapon.)

Mért nem olvastátok el figyelemmel és mért nem vettétek őszinte vizsgálat alá? Fölmenthetett-e benneteket ettől azon keserűség, mely - a ti igazságtalan megtámadásaitok által fakasztva szivemben - ebből akaratlan is kiáradott tollamba; mikor ama napok történetét megírtam?!

Azonban ma - tizenegyedévre rá - nem csodálkozom többé rajta, sőt könnyen megfogható előttem, miérthogy magam igazolásával csak öregbithetém irántam való elkeseredéteket, kivált miután első sorban az én elítéltetésem - ha mindjárt magának az igazságnak árán is - volt föltett czélotok.

Mihelyt a *történelmi igazságot* viselitek vala szivetekben mindenen felett: azon perczen figyelemre kell vala, hogy méltassátok egy férfiú ítéletét, a ki katonai dolgokban illetékes, és a ki egyébkép az én politiko-katonai tevékenységem bírálata közben egy alkalmat sem mulaszt el, keményen rosszalni engem.

Rüstow - a magy. forr. háborúról irt történetében (Zürich 1860.) az I. kötet 354. lapján ezt a gunyló megjegyzést teszi:

„Görgei határozottan antirepublicanus volt; e részben körülbelül egy nézetten volt Windisch-Grätz herczeggel.”

Azt hiszem, e szava után Rüstowot senki sem fogja azzal gyanúsítani, hogy én irántam részrehajló.

Halljuk tehát már most, mikép ítél ő „Nagy-Sándor - Debreczen” felől.

(II. köt. 339. l.) „A megparancsolt menetrend szerint a had zömének (t. i. a Görgeiének) július 31-kén Nagy-Kállóra, - augusztus 1-én Nyir-Adonyba, - 2-án Vámos-Pércsre, - 3-án Nagy-Létára, - 4-én Kis-Marjára kell vala érnie; az oldalvédnek pedig, t. i. a Nagy-Sándor alatti I-ső hadtestnek július 31-én Hadházra és augusztus 1-én Debreczenbe kell vala mennie, itten a szerint, a milyen a körülmény, 2-ikán is helyben maradnia, s azután 3-án Derecskére, 4-én Berettyó-Ujfaluba folytatnia útját.

„E menetrendben bizonyára nincsen semmi különös. Egészen megegyez az azon szabályokkal, miket általában követni szokás, mikor a harczfelek oly állást foglalnak el egymás irányában, mint a jelen esetben. Nagy-Sándor világos utasítást kapott, kerülni minden komoly összeütközést, és ha tulnyomó erő találná megtámadni; akkor azáltal térni ki előle, hogy egyszerűn visszahúzódik - akár az elébe szabott irányban Berettyó-Ujfaluba felé, akár pedig félre, a hadsereg zömének hátrálási vonala irányában - a tapasztalandó netaláni különös körülmények követelményeihez képest. Ha vajjon 2-kán csakugyan még Debreczenben maradjon-e és *maradhat-e* Nagy-Sándor: ezt megítélni, ő rá magára volt bízva. Feladata csak az volt: az ellenség felől minél bizonyosabb tudomást szerezni (340. lap) és *mindenről, a mit kitapasztal s a mi történik körülte, minél gyakoribb és kimerítőbb jelentést küldeni Görgeinek főhadiszállásába*, a ki, magában értetve, a hadsereg zömének mozdulatait nem tekinthet függetleneknek az oldalvédnek mozdulatától. Az első pár napra, egészen Debreczenig, *előny* (Vorsprung) vala engedve az oldalvédnek, a végből, hogy ha *keleti* irányban kényszerülne hátrálni, annál könnyebben egyesülhessen megint a hadsereg zömével.

„A mint látni, ezen hadintézkedések semmi feltűnőt nem foglalnak magukban. De mert *épen Nagy-Sándor* kapta feladatul ezt az oldalvédet: csakhamar azt beszélték, hogy Görgei szántszándékosan fel akarta áldozni őtet.

„Nagy-Sándor augusztus 1-én ért Debreczenbe.....

Még augusztus 1-én hozták hírül neki, mikép 15,000 orosz Ujváros mellett táboroz, 3 mérföldre Debreczenhez.

„Nagy-Sándor ekkor megtehetett volna minden szükséges intézkedést arra, hogy a legelső komoly támadásra, melyet augusztus 2-dikának délutáni óráira lehetett várni, visszavonulhasson Debreczentől. Jóllehet ezen város környéke, terjedelmes síkság lévén, nem szolgáltat oly hadállásokat, melyek egy kisebbféle hadtestnek huzamosb ellentállását tennék lehetővé tulerővel szemben: *lehető* volt mégis annyi, hogy a magyarok - habár csak csupa kukoricaföldeknek és vizes helyeknek is felhasználásával - az oroszoknak döntő rohanatját kikerüljék, miután előbb nyugodtan bevárták volna őket..... Azonban.... Nagy-Sándor a várostól nyugatnak foglalt állást (341. l.) Ujváros felé arczczal..... (342. l.) Augusztus 2-án reggel az oroszok hadserege elindult Ujvárostól.”.... (Következik az oroszok támadási intézkedésének vázlata).... „Délután 2 óra tájban lehetett... Nagy-Sándor, hadtestének főbb tisztjeivel épen akkor Debreczenben időzött egy lakomán, mit az ő tiszteletére rendezett e város, - mikor megszólalt az ágyu. Övéivel a csatatérre sietett. Mikor aztán egyre tetemesebb tömegek fejlődöztek orosz részről: előbbkelő tisztjei kérve kérték, fogjon hozzá haladék nélkül a visszavonuláshoz. De Nagy-Sándor, nekihevíltében, nem akart engedni. Balszárnnyának tüzéségét neki ereszté az orosz lovas ütegeknek; ezek igen roszul jártak és kénytelenek voltak a magyarok tüze elől

meghátálni. Ujra kérték *ekkor* Nagy-Sándort, kezdje el *most* a visszavonulást. Semmit sem akart hallani felőle..... (344. l.) Augustus 2-án, mialatt Nagy-Sándor Debreczennél csatáz, Görgeinek főhadiszállása Vámos-Pércsen van. Nagy-Sándor sorsa - *a kitől ő sem az ütközet alatt, sem utána jó sokáig, semmiféle tudósítást nem kap*, lázas feszültségben tartja Görgeit. - Mindent egybevetve mindazáltal legtanácsosabbnak véli, szorosan a kiadott dispositiókhoz tartania magát, s ehhez képest augusztus 3-ka reggeléig Vámos-Pércsen maradnia a végből, hogy Nagy-Sándor legalább *egyre* biztossággal számithasson - és nehogy, ha Nagy-Sándort baj találta érni, még önnön hadseregének zömét is vereségnek tegye ki egy tulnyomó ellenség részéről.”

Így Rüstow. - A mit mond, tökéletesen elegendő. - De hogy Nagy-Sándor debreczeni helyzetének szabatos felfogását telhetőleg megkönnyítsem Önnek: engedje meg a következő kérdésekre megfelelnem:

1-ször. *Kénytelen volt-e Nagy-Sándor elfogadni a csatát az oroszoktól?*

Legkevésbé sem. Mert az augusztus 1-je és 2-dika közti éjjel, valamint a rá következő napon egész délelőtt rá ért ő, az oroszokkal lehető minden legkisebb összeütközés nélkül cselekedni ugyanazt, a mit ő csatavesztés után cselekedett, t. i. Nagy-Várad felé odább vonulni. A különbség csak az, hogy ezen odábbvonulást *harcz nélkül*, - vagy ha mindjárt harc közben is, *de a kellő időben* (hajolván főbb tisztjei értelmesbjeinek sürgető szavára) sokkal czélszerűbben és mindazon iszonyú veszteségek nélkül vihette volna végbe, miknek az által tette ki hadtestét, hogy az ütközetet kelletén túl folytató.

2-szor. *Tokajtól a Berettyó vize mögé vonulásunk hadmiveletének érdekében állt-e, elfogadni a csatát Debreczennél?*

Épen az ellenkező állt érdekében! Mert e hadmivelet csak akkor volt tökéletesen sikerültnek mondható, ha minél kevesebb veszteséggel jár vala.

3-szor. *A hadsereg zömének Vámos-Pércsről elésietése által meg lehetett-e óvni Nagy-Sándort a megveretéstől?*

Nem lehetett. Mert a csata már elveszett vala végképen, mielőtt egyáltalán lehetséges lett volna a hadsereg zömének a csatátérre érnie.

4-szer. *Mit lehetett ez esetben egyáltalán még elérni azáltal, ha hadseregünk zöme oda siet Debreczenbe Vámos-Pércsről?*

Csak még nagyobb hátrányokat azoknál, mik Nagy-Sándor megveretése által már is értek minket; a legenyhébb esetben katonáinknak czél és vég nélküli, erőltetett ide s tova menetek általi agyonhajtatását. Igen valószínűleg azonban nagyon súlyos veszteségeket szenvedett volna a *hadseregnek zöme* is, hahogy a győzelemittas, körülbelől hárommannyi ellenséggel azon hevenyében, csatába ereszkedik.

Hahogy kétségtelenül a legjobb módszere az ellenség irányábani boldogulhatásnak: ő neki, egy adott pillanatban *különváltan* kapható hadrészeit, localis túlsúlyá tömörített tulajdon erőinkkel *egymásután* verni le egyenként; - akkor talán csak szintoly kétlenül a legszerencsétlenebb hadviselés módja: bármely körülménynél fogva *egymástól elszigetelt saját sereg-részeinket egymásután engedni leterített* a tulnyomó ellenséggel.

És ha azon időpontban, *eldöntő csatát ajánlani* az oroszoknak volt volna feladatom: úgy azonnal, a mint a Tiszán által keltünk, mind a három hadtesttel egyesülten kellett volna rajta mennünk. Hanem - azon percztől fogva, melyben bizonyossá lettem arról, hogy az orosz főhadsereg a Tisza *bal* partján táboroz: feladatom többé nem volt más, mint *lehetőleg minden*

komoly összeütközést kerülve, a magyar déli hadsereggel leendő csatlakozás végett a Bánát felé iparkodni. És míg e végből hadseregem zöme Nyiregyházától a Nyírségnek fölkerülve vonult a Berettyó mögé: addig Nagy-Sándornak (az oldalvédnek) a rövidebb s az ellenséghez közelebb eső debreczeni úton mennie egyes egyedül azért kellett, hogy - ha az oroszok Debreczent már ő nálánál előbb elfoglalták volna - erről a hadsereg zömét jókor értesitse, hogy ez a Berettyó mögé való menetét még inkább gyorsítsa, s ez által az oroszoknak ismét elibe kerüljön. Még ez esetben is tehát, nem az oroszokat megtámadni vagy tőlük való megtámadtatását bevárni volt Nagy-Sándor feladata: hanem ellenkezően, minden komoly ütközetet kikerülve, visszahúzódni hadseregünk zömére, és gyors menetekben követni ezt.

5-ször. Mely okból lett épen Nagy-Sándor megbízva az oldalvédi szolgálattal - nem Leiningen avagy Pöltenberg?

A mióta komáromi erődített táborunkból kiindultunk, azóta a következő helyeken és napokon volt ütközésünk az oroszokkal, u. m.:

Vácznál - július 15-kén (Görgei Armin csapata, Nagy-Sándor hadteste és Leiningen hadteste.)

Vácznál - július 17-kén (Görgei Armin és Leiningen.)

A váci hegyen, július 17-kén (Görgei Armin és Leiningen.)

Rétszágnál, július 17-kén (Pöltenberg.)

A Lókos vizénél, július 18-kán (Pöltenberg.)

Harsány mellett, július 23-kán (Pöltenberg.)

Görömbölynél, július 24-kén (Pöltenberg.)

A Sajó mellett, július 25-kén (Pöltenberg és Leiningen.)

Gesztelynél, július 28-kán (Leiningen.)

E szerint Komárom óta *Leiningen* és *Pöltenberg* hadtestei ötször, *Görgei Armin* csapata háromszor, *Nagy-Sándor* hadteste *ellenben csak egyetlen egyszer* volt csatában. Azt hiszem tehát, abból, hogy túl a Tiszán az oldalvéd szolgálataival *Nagy-Sándort* biztam meg, sehogyan sem következik avagy csak legkisebb ok is *azzal* vádolni engem, hogy *Nagy-Sándort én több veszélyeknek tettem ki, mint a többi hadtestet*. És pedig annál kevesebb az ok e vádra, minél bizonyosabb az, hogy *Nagy-Sándornak feladata Nyiregyházától Debreczennek B.-Ujfaluba menet nem lehetett: megverni az ellenséget*. Csak kipuhatolni, volt kötelessége, azután pedig *előre-vigyázólag kitérni a túlerő elől*.

De ha Nagy-Sándor mindezek daczára jónak látja Debreczennél bevárni az oroszokat és az elfogadott egyenetlen csatát a végletig folytatnia: minő joggal lehet Nagy-Sándornak ezen szerencsétlen önálló cselekvénye gyászos következményeiért *engem* tenni felelőssé?

V. „Hogy is volt csak?”

Viktring, 1862. oct. 1.

„Ha Dembinski Szőreget elhagyni kényszerül, vagy ha ugyanezt önként teszi a végből, hogy Görgeivel Arad mellett egyesüljön: akkor ezen egyesült két hadsereg - a két nap járó földnyi távolságban Görgei után felénk nyomuló orosz hadsereg közeledésével semmit sem gondolván - egyesült erővel a Bánátban álló osztrákokra támad, a kiknek megsemmisülése ekkor bizonyos. És míg az oroszok átkelését a Maroson Aradvára késlelteti: addig az egyesült magyar hadseregnek szünet nélkül lejjebb lejjebb kell vala szorítania az osztrákokat az ország legszélső szegletébe. Itt az osztrákoknak nem marad egyéb hátra, mint Havasalföldre menekülni.

„Erre hadseregünk - hagyván utjokra az oroszokat - a Tiszán át a Bácskaságra tör, - innen Komáromnak veszi útját, csapatait ezen erősségből szaporítja, és így folytatja tovább a harczt megújult erővel.

„Ha pedig ezen tervnek lényege - t. i. az osztrákok viasszaszorítása - nem talál sikerülni: az esetre a magyar hadsereg 50,000 emberrel Erdélybe vonul, a (Magyarország felőli) hegyszorosokat a lehető legkeményebben védelmezi, az Erdélyben talált ellenséget túlnyomó erővel megsemmisíti, - azután pedig az orosz hadierőt Moldovában és Havasalföldön támadja meg, - a mikor aztán, szerencsés siker esetében, a Porta is kénytelen felhagyni ingadozó rendszerével.”

Ezen idézetben Kossuth Lajos kormányzónak utolsó jelentékeny hadi conceptiója van előttünk.

Lehetetlen ennek megfogamzania másképp, hanemha azon, a szövegben ugyan ki nem fejezett, de az irányban csak annál kézzel foghatóbban nyilvánuló meggyőződés nyomása alatt, miszerint *valamennyi ott elsorolt magyar hadierők együttvéve sem voltak képesek az orosz főhadsereg hatalom-súlyának állani ellent.*

Mert ezen haditervben, a mint láttuk - a Haynau alatt működő orosz-osztrákoknak sikeres elverése után a győztes magyar seregeknek, további támadásaik célpontjául korántsem az egészen közel érhető *orosz főhad* tüzetik ki, hanem (tessék erre jól figyelni!) legelsőbb is *Jellasics* túl a Tiszán, a ki Hegyes mellett július 14-én szenvedett veresége óta egészen inoffensive viselte magát; későbbre pedig a még kevésbé támadólagos *ostromzárhad Komáromnál!*

Egyébiránt ezen haditervnek alapeszméje (az oroszok elől kitérve, az osztrákokat verni egyre) nem is Kossuth tulajdona és sem nem Aradról, sem nem Szegedről datálódik.

Már június 26-án, tehát 5-6 héttel előbb, fejezém ki azt világos és határozott szavakkal én az utolsó ministertanácsban, melyben Pesten részt vevék; és sürgetőn ajánlám vezérelvül a magyarhoni haderők azontúli alkalmazásában.

Minden 1848-iki politikai hitsorsosom, a ki szükségét érzi annak, hogy azon ügyet, melyért küzd vala, ha már megmenthető nem volt, legalább hát megbosszulva lássa: velem együtt teljes szívből bánni kénytelen, hogy Kossuth Lajos az én pesti indítványom helyességét *csak már Aradon* birta átlátni, - csak azután már, miután ugyanő fegyvereink becsületét a legérdemtelenebb kezekre bízta vala - a Dembinskiéire!

Aradon, augusztus elején - késő volt már! *Junius végével - Pesten - lett volna idején*, Kossuthnak a Haynau elleni föltétlen offenzívát sürgetve ajánló eszmémet fölkarolnia, - önnön személyes tekintélyét, népszerűségét, egész szónoki hatalmát, ritka szellemi adománya minden hazafias kiadását amaz eszme létesítésének, végrehajtásának szentelnie. - Azon napok, hetek alatt, midőn az orosz főhadssereg még a Sajó partján tétovázott, mialatt Haynau győztesen immár a Czonczóig nyomult vala; midőn semmi hatalom meg nem gátolható, 60-70,000 embert gyűjtenünk egybe a Komárom előtti erősített táborban: Kossuthnak szívós ragaszkodása azon Pesten kimondott határozatunkhoz, miszerint „kizárólag Ausztria ellen mérjünk csapást csapásra!” akkor válhatott volna végzetessé azon hadseregre nézve, melynek későbbi diadaljárata Szegedtől Temesvárig - még unokáinknak és ezek unokáinak is a szégyen és botrányozás pirját fogja szökkenteni arczába.

Különben nem a végett, hogy kifejtsem, mint alakultak volna a dolgok Komáromnál, - hanem csupán azért, hogy constatljam, mikép álltak azok valóban Aradnál - idézem imént azon utolsó hadmiveleti tervet, melyet a kormányzó vagy önmaga készített, vagy legalább az egyetlen elfogadhatónak látván, kétségkívül magáévá tőn.

Dembinski helyeslővén ezen haditervet, még különösen is sürgeti Kossuthnál, hogy én a lehető leggyorsabban siessek Aradra, vele itt csatlakozandó.

Az erre vonatkozó első parancsolatot én augusztus 5-én N.-Váradon veszem; a második már utban ér. Híven az utóbbihoz alkalmazkodva, augusztus 9-én érek Aradra, és - *csak itt értesülök róla, hogy Dembinski Szőregről nem Aradra, hanem Temesvár alá vonult!*

Komáromtól N.-Váradig - július 13-tól augusztus 5-ig - katonáim 64 földirati mértföldet mentek 24 nap alatt, és - az orosz főhadssereg benső hadmiveleti térkörén keresztül rontván, 11 ütközetet, többnyire keményet vívtak vala. Mindezek daczára Kossuth rendeleteihez híven, a 17 mérföldnyi újabb távolságot N.-Váradtól Aradra 4 nap alatt futtatám át velők; mert a vett parancsokból azt kelle következtetnem, hogy Dembinski egymagára aligha lesz képes, augusztus 9-kén túl Arad vára előtt - ezen kiinduló pontja előtt szándékolt közös offenzívánknak - fenntartani magát Haynau ellenében.

És most, Aradra érve, nagy megütközésemre azt láttam, hogy mindezen utóbbi erőfeszítések máris elértek hitt célja ismét újabb két nappal továbbra van odázva, *hahogy Dembinski, - megfoghatatlanképen – még tovább is megátalkodik, a maga részéről egyetlen lépéssel sem járulni hozzá a kitűzött csatlakozás közös eléréséhez.*

Máskülönben csapataim augusztus 10-én Aradról Temesvárra menet közben okvetlenül Dembinskinek egy kapcsoló csapattal kell vala, hogy találkozzanak.

Ők osztrákokkal találkoztak; - mert hiszen már előtte való este Dembinski hadserege megszűnt lenni!

Dembinskit tegyük-e felelőssé ezen meghiusulásért Kossuth utolsó hadmiveleti tervének?!

Szerintem ez nagyon dőre cselekedet lenne.

Lehetett-e jobbat várni ezen ember notorius tehetetlenségétől - Haynau elszánt fölléptével szemben?

De hát ha már ma talán szabad volna magához a kormányzóhoz intézni azon lelkiismereti kérdést: voltaképen *minő szándék indította őt arra, hogy az egész idő alatt, míg én N.-Váradtól Arad felé közeledtem, a déli hadsereg valódi helyzetét, különösen pedig azon veszélyt eltitkolja tőlem, mely épen a reám parancsolt egyesülést eme déli hadsereggel fenyegeté?*

Ha Kossuth Lajos, a helyett, hogy hadamnak egy részét csak augusztus 9-kére rendeli Aradra, egyszerűen azt tudatja velem, *hogy Dembinski Temesvárra vonul vissza*: akkor az én három lovas hadosztályom egy éjjeli menet segítségével az összeköttetést Arad és Temesvár közt már 8-án biztosíthatá, augusztus 9-én hatalmamban áll az osztrákok bal szárnyát - a melynek akadályozatlan föllépése Sz.-Andrásnál, a mint tudva van, a magyarok vereségét Temesvárnál eldöntötte - ellensúlyozni. - Augusztus 10-én pedig már gyalog hadosztályaim is kéznél vannak, és ekkor aztán igazán - még pedig ugyancsak túlnyomó erővel - föl lehetett lépniük támadólag az osztrákok ellen, míg az orosz főhadserg előcsapatai még négy nap járó földnyi távolban időztek!

Klapka tbnok, emlékirataiban egy levelemet közli: kelt N.-Váradon 1849. augusztus 14-én (orosz hadi fogságomból). Olvassa el Ön e levelet. - Kemény ítéletet foglal az magában Kossuth felől. De valamint ezt akkor mély meggyőződésből irtam, úgy kész vagyok őt azon perczen megkövetni, melyben engem ez ítélet alaptalan és ennél fogva igazságtalan voltáról meggyőző.

Itt én csupán ennyit idézek ama levelemből:

„Miután az oroszok ellen vitt több rendbeli tisztességes ütközet után Tokajnál átkelék a Tiszán, kimondta az országgyűlés, hogy engem óhajt fővezérül.

„Kossuth titokban Bemet nevezte ki azzá.

„Az ország azt hitte, hogy én vagyok; mert Kossuth jezuiticus feleletet adatott az országgyűlésnek”.....

Kossuth - irányomban mindennek felett csak azon mesterkedvén, hogyan tartson távol folyvást a hadi fővezénytől, de egyuttal önnön személyét az ellenem való irigykedés vádja elől telhetőleg mentesítse - bizton arra számított, hogy Bem győzni fog az én közreműködésem nélkül; és ugyanazért Dembinskinek Temesvárra hátrálását el is titkolta előttem a meddig csak lehetett.

Ha Bem győz, akkor ennek fővezérré törvénytelenül lett kineveztetése utólag *igazolva* lesz vala és Magyarország szemeinek okvetlenül a *benszüllött* hadvezértől el, a *jövevény* felé kell vala fordulniok; a *jövevény* pedig sohasem válhatott veszedelmessé Magyarország kormányzójának nyilvános hatalmi állására nézve.

Így fejtem én meg a talányt.

Nem: „győzni *egyáltalán*” volt a jelszó, - csupán: „győzni *idegen* fővezény alatt?”

De a jövevények nem bírtak a feladattal.

Dembinski - a milyen vitéz volt, mint katona - mint hadvezér mindenkor csak másnapra való eszmékkel volt teli, de *rögtön*-bajban *hirtelen* tudni magán segíteni, nem vala kenyere; - a kétségkívül egyéb fénylő tulajdonok között mindig-éber lélek-jelenléttel is bíró Bem pedig csak akkor sietett elő Erdélyből, még pedig egyetlen egymaga, sereg nélkül, - gyámoltalan földijének segítségére, mikor már késő volt, s egyáltalán csak akkor, mikor már Erdélyben maga magán sem tudott segíteni ő is.

Ez utóbbi körülmény szolgáljon Önnek, tisztelt barátom, egyszersmind megfejtésül arra nézve, miért hogy nem akartam a tudvalevő haditervhez képest Erdélybe vonulni vissza, mi után *nem* sikerült az osztrákokat kivernünk az országból.

Kossuth maga az Erdélyben létező 40-50,000 főnyi ellenség leterítéséhez, s utána a Moldvában és Havasalföldön veszteglő orosz haderőnek megtámadásához - a végből t. i. hogy

a Portát velünk szövetkezni kényszerítsük - nem kevesebbet 50,000 emberünknel tartott szükségesnek, s ekkor is, nyilván fel kellett tennie azt, hogy *Bem addig mégis csak föntartja magát a testvérházában valahogyan.*

Már pedig én Aradon - beletudván Guerlonde ezredesnek helyben talált tartalék hadosztályát - alig rendelkezhetém többről 30,000 emberrel; - *Bem ekkor már feladta volt Erdélyt*; a déli hadseregre pedig egyáltalán nem számolhattam többé, mert kezemben tartám Guyonnak eredeti levelét Kossuthhoz, miszerint a mondott hadsereg már augusztus 9-én este feloszlásnak indult.

Átláthatja Ön, mikép mindezek után csupán 3 lehetőség állt előttem:

vagy egy reménytelen utolsó viadal az engem mindenfelől környező ellenséges hadseregekkel, vagy Orsova, -

vagy pedig - Világos. -

VI. (Folytatás.)

Viktring, 1862. october 13.

Ön úgy vélekedik, hogy „20-30,000 katonával az ember nem rakatja le a fegyvert, hanem folytatja a háborút, hogy kedvezőbb esélyeket érjen; a háborúban a hadiszerencse dönt; senki sem mondhatja meg előre, hogy a gyöngébbnek van-e praedestinálva - az erősebbnek-e - a győzelem?.....”

Bem tbk nyilván ugyan így vélekedett, mikor Kossuthot Lugoson felhivta, hogy az Aradon letett kormányt ragadná újra kezébe.....

Klapka tbk közli emlékirataiban azon feleletet, melylyel Kossuth Bem követelése elől kitért. Kelt ezen felelet Teregován, 1849. augusztus 14-én, és szól ekképen:

„---Lehet egy hadsereget föntartani és élelmezni sarczczal, zsarolással az ellenség földén: de tulajdon hazámban!.....

„Én részemről soha sem fogok segédkezet nyújtani erőszakos és ellenséges rendszabályokhoz saját népem ellen. Meg szeretném váltani tulajdon életem feláldozásával: de zsarolni - soha!

„Tehát átallátja Ön, altábornagy ur, lelkiismeretben járó a dolog. Nem lehet nekem tegnap leköszönni, hogy ma ismét kezembe ragadjam a kormány gyeplőjét. - Ha a nemzet és a hadsereg mást határoznának: akkor másképp alakulna a dolog; de Görgei hadseregének, a legvitézbbnek mindnyája közt, bele kellene egyeznie. Másképp nem vagyok egyéb egyszerű polgárnál, és soha sem fogom a rémuralom, pusztítás, fosztogatás, sarcz és a nép zsaroltatásának cselekvényeit bárcsak semleges jelenlétemmel is támogatni. - Ha Görgei hadserege is felszólít, hogy a kormányt újból vegyem át; ha Önnek sikerül néhány oly hadmiveletet vinni véghez, mely Ön hadserege élelmezését minden rémuralom és népszarlás eszközei nélkül biztosítja; ha a bank oly helyzetbe jut, hogy működhessék és ha az én rendelkezésemre van: ezen három föltétel alatt kész volnék, a nemzet fölszólítására újból átvenni a kormányt; - különben nem. - Mert én előttem a háború nem *czél*, hanem csak eszköz a haza megmentésére. Mihelyt nem valószínűbbé, hogy e *czél*t megközelíthetem: segédkezet sem akarok többé nyújtani ahhoz, hogy a háború egyedül a háború kedvéért folytattassék.”

Kossuthnak ez elutasító válaszából láthatja Ön, mikép ő meg én a háború folytatásának opportunitása felől - Bem és Dembinski temesvári veresége után - egyazon véleményen voltunk.

Ezen közös felfogáshoz képest cselekvésünk is összhangzó vala. Mindketten felhagytunk a küzdelemmel, mert mindkettőnk előtt „*a háború nem vala czél, hanem csak eszköz a haza megmentésére.*” És miután mind a ketten „*nem láttuk többé valószínűségét e czél megközelítésének*”: egyikünk sem akart többé „*segédkezet nyújtani ahhoz, hogy a háború egyedül a háború kedvéért folytattassék.*”

A további harczczal felhagyásnak még *indokolására* nézve sem térünk el egymástól. Mig ugyanis Kossuth a török határ felé siet, „*nehogy bár csak semleges jelenlétével is a rémuralom, pusztítás, sarcz, fosztogatás és a nép zsarolásának cselekvényeit támogassa*”: az alatt én leteszem a fegyvert, „*hogy embervért kiméljek, - hogy békés polgártársaimat, kiket ezentul megvédeni gyöngé vagyok, mentsem meg legalább a háborúnak iszonyaitól.*”²

² Lásd aradi búcsú szózatomat 1849-diki augusztus 11-kéről. Szerző

Azt hiszem, föl lehet tenni Bemről, hogy ő, ha még élne, Kossuthnak akkori vonakodását attól, hogy a maga személyes tekintélye súlyát még a leköszönés után is a harc folytatása mellett latba vesse, ma is ép oly keményen rosszalná, mint Ön a fegyverletételt rosszalja. És miután Kossuth bizonyosan ép úgy meg van győződve róla, hogy Bem az én helyemben a háborút folytatta volna, valamint én meg vagyok győződve, hogy Kossuth helyzetében Ön kevésbé sietett volna török földre érni: ugyanazért mi ketten, Kossuth meg én, csak sajnálkozhatunk azon, hogy nem ti ketten - Bem meg Ön - voltatok azon napokban Aradon a mi helyünkben. Ön a kormánynak, Bem pedig az én hadseregemnek élén.

Mi - Kossuth meg én - kiki meggyőződéséhez képest, véget vetettünk a harcnak. - És csakhamar reá oly dolgok történtek Magyarországon, hogy nem egy hazámfia Bach és Haynau pacificáló experimentumainak kinszenvedései alatt állhatatának végső maradványát is kiadta hangos átkokban én ellenem. (Miért hogy én ellenem csupán? Ezt megmagyarázni ma már többé nem is szükséges talán.)

Ti - Bem meg Ön - folytattátok volna a küzdelmet; és ezzel csak két dolgot lett volna módotok bebizonyítani:

vagy azt, hogy nem volt helyes fogalmatok a hadviselő felek akkori egymáshoz való számviszonya jelentőségéről;

vagy azt, hogy nektek nem volt más, magasabb célotok egy tulajdon neveteket híresztelő, kellemesen hangzó, végső dicsőségnél; és hogy nem rettentetek vissza azon lelkiismeretlenségtől, miszerint ezen dicsőségre szert tegyetek minden áron, még polgártársaitok azon nagy részének maradék anyagi jólléte, ép teste, sőt életének árán is, a mely nagy rész Kossuthnak és énnekem e dicsőségről való lemondásunk folytán mindenesetre megkíméltetett.

A mennyiben Ön ezen, Kossuth közt meg köztem való, imént kifejtett analógiámat elismerni netán vonakodnék azon okból, minthogy Kossuthnak a további harcczal való felhagyása *nem* vala *feltétlen*: ezzel ön csak szántszándékos csalódásnak adná magát.

Ugyan vizsgáljuk közelebbről azon *föltételeket*, mik alatt Kossuth késznek nyilatkozott újra átvenni a kormányt.

Előbb Bem vigyen végbe egy-két hadmiveletet.

De Bemhez irt ugyanazon már említett levelében Kossuth maga elbeszéli a következőket:

„---Lugosra mentem széjjelnézni, miként állnak ott a dolgok, és mennyi hadierőre lehet még számítani a harc folytatásához. Vécsey tbk hadteste (Temesvárnak ostromzárhada) jó karban volt, és jó szellemtől lelkesültnék találtam; ellenben a többi valamennyit teljes feloszlásban. Dessewffy és Kmety kijelenték előttem, hogy ezen hadsereg többet nem fog verekedni, hanem a legelső ágyúszóra széjjel robban.....

„---Élelmiszer semmi nem volt már, s úgy láttam, egészen a requirálásra vagyunk reducálva - iszonyú eszköz, mely ellenségünké teszi az egész népet!---”

Személyes utánjárásának emez eredményei után Kossuthnak a priori meg kellett győződve lennie a felől, hogy Bem semmiféle hadmiveletet sem fog többé véghez vihetni.

Nézzük egy másik föltételét Kossuthnak.

A bank (értsd a papírpénz sajtót) előbb még dolgozhasson és az ő rendelkezésére legyen.

De hiszen Kossuth maga tudta jobban akármelyikünkénél, hogy az ambulans pénzsajtó nem dolgozhat vala.

Marad utolsó föltételnek:

Az én hadseregem beleegyezése.

Azonban Kossuth világosan kimondta, hogy ezen föltétel egy maga nem elegendő a többi kettő nélkül; *ezeknek* nem teljesülhetése felől pedig teljesen tisztában volt.

Átlátja Ön tehát, kedves barátom, hogy meglepő hasonlatosság van Kossuth magatartása meg a magamé között - azon nehéz napokban. Egyikünk sem birt többé a harcz további folytatásából bármi legcsekélyebb jót is remélni a nemzetre. A különbség köztünk csak az, hogy én jobb szerettem ezt nyíltan kimondani Rüdiger orosz tábornokhoz intézett levelemben: míg Kossuthnak, Bemhez irt levelében volt rá gondja, hogy idővel fölületes megítélők ne őt, hanem Bemet és engem tegyenek felelőssé a harcz megszüntetéséről.

És most csak még egyet!

Ha Kossuth nem vélte az én hadseregem részéről való felszólíttatását *elégnek*, tehát azt a másik két feltételt: u. m. a Bem által végbeviendő szerencsés hadmiveleteket, valamint a pénzsajtó újbóli működését, nem tartotta *elengedhetőnek* arra, hogy ő a kormány gyepölőjét újra megragadja: *ez nem történt ok nélkül.*

Kossuth nagyon jól ismerte hadseregem helyzetét (hisz e helyzet az ő tulajdon műve volt, a mint Ön utolsó leveléből meggyőződhetett.) S ő egész helyesen fel is fogta e helyzetet.

Azon tér, melyre a temesvári vésznap után hadseregem uralma kiterjedett (egyszersmind dictaturámnak minden birodalma!) alig egy ezred részét foglalta magában a magyar korona területének. Ezen tér határainak kijebb terjesztésére Kossuth *gyöngének* tartotta ezen hadsereget; hazánkban azon szeglete pedig, melyben ezen gyöngé hadseregnek Kossuth iménti nézete szerint magát fön kell vala tartania, hogy kedvező esélyek reményében minél hosszabbra nyujthassa a harczot: - *Erdély t. i.* - immár *át volt engedve az ellenségnek.*

De *ugyanazon* hadsereg *ugyanazon* helyzetben, egyes egyedül *az által*, hogy Kossuth lemondott, egyszerre csak *annyira megerősödött-e*, hogy Kossuth és annak minden követője legott joggal megvárhassák tőlem, *legyek képes már most* megmenteni a hazát?!

Végre ráadásul még azt a kifogást is kell hallgatnom, hogy jobb lett volna ezen hadsereget egy szerencsétlen ütközetben a megsemmisülés veszélyének tenni ki Haynau hadserege ellenében, semmint letenni a fegyvert az oroszok előtt, a kik, miután az egész hadjárat alatt cselekvőleg, köztudomásra, vajmi keveset tettek, ama megtiszteltetésre legkevésbé sem valának érdemei.

Nem tagadhatom, hogy ekkora fogalomzavarra nem valék elkészülve!.....

Soha sem jutott eszembe, a fegyverletételt egyáltalában *az oroszok haditetteivel* indokolni.

De ép oly kevésbé tudom *azon hazafiságot* megérteni, mely *több ezer honfitársnak hasztalan feláldozását előbbre teszi azoknak megkimélésénél.*

Hogy *a magam hősi hirnévére* nézve kedvezőbb volt volna *ilyen fajta hazafiságtól* lelkesülnöm: az nem szenved kétséget.

VII (Folytatás.)

Viktring, 1862. szeptember 16-án.

Kossuthnak, utóbbi levelemben kimutatott bűnrészessége a harcz megszüntetése körül - úgy látszik - meglepte Önt; mert a mint látom, több ellenvetése nincsen harczszüntető elhatározásom ellen. - Csak *dictatori* minőségemben ne hajtottam volna végre az eltökélt határozatot; mert ezen körülmény már magában okvetlenül maga után vonta valamennyi többi magyar seregrészek önfeladását. Azonkívül - úgy véli Ön - mint Magyarország dictatora, én a *forradalmat* képviseltem akkor, - „*a forradalom pedig sohasem capitulál!*”

Késő estéli órában volt, 1849. évi augusztus 10-én, hogy a kormányzónak, Aradvárában, utolsó találkozásunk alkalmával, kinyilatkoztattam, hogy *le fogom tenni a fegyvert, ha igaznak bizonyul be azon szállongó hír, mely már a nap folytában el vala terjedve, miszerint t. i. Dembinski Temesvárnál vereséget szenvedett.*

Végzetünk szavamnál fogott..... Kevés órával utóbb Kossuth megküldte nekem Guyon eldöntő hadijelentését.....

Miután már előbb el valék tökéelve: mi érdekem lehetett még benne, hogy Kossuth utólag köszönjön le?

S én mégis fölszóllítottam őt erre!

Elsőben is illedéki érzelem ösztönzött fölkérni Csányi atyai barátomat, értetné meg a kormányzóval, mikép sem nekem személyesen, sem magára az országra nézve is, nem mindegy, akár a még főnálló kormány elleni pártütés színében hajtom végre az elkerülhetetlen sorsban való megadásnak cselekvényét, akár pedig összhangzásban azzal. - *De a legfontosabb indok bennem épen az volt, nehogy utóbb szemrehányást tegyek érte önmagamnak, mérthogy félig tettem azt, mit egészen tenni valék eltökélve.*

Polgári kötelességemül ismertem fel: *egyszerre* vetni véget a háborúnak, *mihelyt* egyszer tisztán állt előttem, hogy e háború a *nemzetnek* többé *semmit sem*, - csupán még *az én személyes dicsőségemnek* használhat.

S én megvetem azon gyávaságot, mely alattomban megtörténni engedi, a miért nyíltan nem mer felelősséget vállalni. Bizonyosság reá levelem Rüdiger tábornokhoz (közölve Klapka emlékirataiban), a hol is világosan és határozottan fejezem ki abbéli reményemet, *hogy valamennyi tőlem különváltan létező magyar hadseregrészek vezénylői követni fogják példámat.*

A szerencsést a siker teszi nagygyá ezen a világon.

Legyen szabad a szerencsétlennek a maga nagyságát a felelet terhében találnia!....

Hogy capitulál-e a forradalom vagy sem? ezen kérdést eldönteni, nem vagyok eléggé történetvizsgáló.

De mi köze volt a forradalomnak az én dictaturámmal?

Hiszen ez épen *azután* kezdődött még csak, *miután a forradalom már leköszönt* Kossuth Lajos személyében!

Nekem, mint hadvezérnek, politikai hitvallásom elejétől végig azonegy volt változatlanul:

„V. Ferdinánd koronás király és az általa szentesített 1848-ki törvény.”

Én ugyan - *a honvédelmi ügy elégtelenségének gyökérbaját* egy czélszerűn szervezett *hadkiegészítő rendszer teljes hiányában* ismervén fel, és mindenek előtt *e részben* óhajtván segíteni, a mennyiben még lehetséges: mint hadügyminister, el nem kerülhettem azt, hogy letegyem az esküt az április 14-kei függetlenségi nyilatkozatra.

De ezen esküben ép oly kevésbé volt része *a hadvezérnek*, mint nem volt a római első consul *atyai kötelességének* azon halálos büntetésben, melyet az tulajdon gyermekeire kimondott.

VIII (Folytatás.)

Viktring, 1863. jan. 27.

Azt kérdi Ön: *mit nyert Magyarország a fegyverletétel által?*

Én azt felelem rá: százakat (talán ezreket) fiait közül, kiket a harc folytatása által elveszített volna.

Meglehet, hogy azok, a kik a fegyverletételt kárhozzatják, felette *csekélybe veszik* ezen meggazdálkodást, emberéletekben: előttem nagyobbak, becsesebbnek látszik az, ama babérok becsénél, miket netalán még gyűjteni lehetett a további visszavonulásban le Aradtól Orsováig.

Én ugyanis *ezt* láttam *akkor* az egyetlen, általunk még kivihető hadmiveletnek. És *ma* is azt mondom: *kivihető* volt, igenis: de *az egyetlen* kivihető; kivüle még *másikat* fedezni fel, *határozott iránynyal és célponntal bíró* hadmiveletet, - melynek *kivihetőségét* ki tudnám mutatni - ma sem vagyok képes.

Eszerint *a valóságban Magyarország a fegyverletétel által tisztán annyit nyert anyagi tekintetben, a mennyit az akkori körülmények közt még nyernie lehetett.*

Azt mondom: „anyagi tekintetben!” s ezzel legjobban szeretnék minden más szempontot végkép elmellőzni. Csak vontatva, ellenszenvvel nyúlok Ön kérdése *politikai* (talán helyesebben mondva: *politico-erkölcsi*) oldalának megvilágításához; mert a miket Önnek előleges tájékozása végett el kell mondanom, szükségesképen oly időszakra vetnek éles világot, melynek szóvá tétele éntőlem mindannyiszor csak súlyos vád színében tűnhetik fel azon párt ellen, a melyhez Ön is tartozik. Pedig a mióta könyvemben kénytelen valék, Magyarországon viselt dolgaimat - mind kétfelé - kiméletlenül feltárni: azóta a nevemnek főnhangu gyalázóit is, állhatatos tisztelőit is egyformán sújtó gyötrelmeknek 11 esztendei szakadatlan szemlése, az emezek szenvedéseiben osztozó fájdalmas részvéttel az amazok iránt őszinte engesztelődés érzetét egyesítette szívemben. Nem szeretnék újra bántani senkit, ha már dicsérnem nem lehet; nem szeretnék föltétlenül elítélni, hol, a ki mentő érvet gonddal keres, mindenkor találhat.....

1849. évi július 13-án körülbelöl 27,000 emberrel indulék ki Komáromból, a Duna bal partján kísérletet teendő, a Mészáros alatt épen akkor alakuló, később Dembinski vezérletére bízott déli hadsereggel csatlakozni.

15-én Vácznál volt a legelső összeütközésünk az oroszokkal Paskievits alatt. Mienk maradt a csatatér. Az oroszok tökéletesen kihúzták magukat tapintásunk köréből. Szinre ugy tetszett, mintha csak végkép kivertük volna a világból.

Mindazáltal azon helyben veszteg álltunk 16-án.

A július 17-re virradó nap erőltetett visszavonuláson ért bennünket Vácztól Losoncznak Miskolcz felé, - az oroszokat többszörös túlerővel közvetlenül sarkunkon. Ez így tartott 17-én és 18-án késő estélig.

Dandáraink végkép ki voltak merülve; - magam sebben súlyosan beteg, - képtelen a hadvezénnyt még tovább is vinni másképp, mint csak névleg. Még egyetlen komoly támadást intézzenek ellenünk az oroszok 19-én: és Paskievicsnek egész hadmiveleti tékörében alig marad többé egy valamire való ellensége, kivel harczra kelljen.

De - már 18-án este lankadozott az üldözés orosz részről.... és 48 órával rá (20-ról 21-kére forduló éjszaka) két orosz hadi követ termett főhadiszállásomon - fegyver nyugvás végetti ajánlattal.

Én elutasítám ez ajánlatot. - Azonban nem tevém ezt visszataszító modorban, hanem tevém megtartásával a szokásban lévő hadi illedék formáinak.

Mig továbbá Paskievics ugyancsak akkor Miskolcz mellől történt elvonulása által, feladatával ellentétben, lehetővé tette, Tokajon át új hátrálási vonalt nyernünk a magyar déli hadsereg harcmezéjéhez: ugyan az alatt jött amaz ismeretes *levele Rudigernek* hozzám, - a Sass és Chruleff által kezdeményezett *fegyver-cserével* egyetemben újabb, nem hostilis természetű érintkezéseket idézván elő magyarok és oroszok között.

Könnyű volt azon önkényes diszitményeknek, a mikkel a csacska hír mind ezen történeteket kiczifrázta - az avatatlanokat, vérmeseket azon reményre kapadni, hogy *ebből orosz-magyar szövetség is nőheti ki magát*.

Azon széltire elterjedett beszéd:

hogy én július 16-án az oroszokat megsemmisíthettem volna, de készakarva megkíméltem őket;

hogy kölcsönben ezért az oroszok viszont Vácztól Losoncznak a Fel-Tiszához vett visszavonulásunk alatt szántszándékkal ki engedtek siklani Miskolcznál;

hogy hadseregem tisztjei fraternizálnak az orosz tisztekkel.... mind ez s több efféle beszéd egyenesen *azon magyarázathoz* vezettek, hogy a (mindezek daczára mégis) folytatott harc és ellenségeskedés *csupa merő komédia*, melyet a két fél csak ideig óráig, a szövetség végleges megkötéséig folytat szinleg, - Austriának minél biztosabb elámitása végett. Ezen magyarázatot pedig csakhamar *igazolni látszottak* azon békeajánlatok, miket utóvégül mi az oroszoknak egész komolysággal tettünk.

A nemzet az optimismusnak esett áldozatul!

A valódi önbizalom tulajdon erőnknek kiismerését, kiképzését, szünet nélküli edzését föltételezi. Ezen leghivebb szövetségesünkre támaszkodván, minden ellenségnek azon megbecsüléssel, a mely őt árthatási képességénél fogva megilleti - de egyszersmind félelem nélkül állunk elébe. A viadal percze készült állapotban talál, - a veszély éber lelküeknek, - a balszerencse állhatatosaknak.

Az optimismus ellenben tunya gondatlanságra csábít. Önerőnket ilyenkor - ismeretlen mennyiség lévén min magunk előtt - túlbecsüljük, megvetjük az ellenséget. Készületlen ér a viadal, - gyámoltalanoknak talál a veszély, - minden szerencseváltozás erény nélkül valóknak.

De az optimismus boldogtalan uralma, kivált a nemzeti-politikáié, csak ott kaphat lábra és tarthatja fön magát, hol grassáló könnyenhibőség fojtja el a higgadt meggondolást és teszi lehetlenné a vizsgálódást.

Ezt szem előtt tartván, nektek *a világosi catastrophában hazafiúi lelkiismeretekhez intézett komoly intő szózatot* kellett volna észlelnetek, intőt, elkövetni részletekről mindent a végre, hogy a *Magyarország specialis érdekében készülődő* európai forradalmak iránti álhitnek szárandó áldozatait egyenként visszaragadjátok annak örvényétől.

A mely nép *nem akar* szolga lenni, annak önereje tökéletesen elegendő meghiusítani minden megtámadást, melyet szabadsága ellen ármány vagy erőszak intéznek.

A magyarhoni protestansok közvetlenül a villafrancai kibékülés után (tehát külsegélyre való minden legkisebb kilátás nélkül) voltak kénytelenek az egyenetlen harczot elvállalni, egy kormányval szemközt, mely el volt szánva Magyarországon a protestans egyház törvényes állása képeben az alkotmányos szabadságnak utolsó menedékét dönteni halomra, - eltakarván az ügyesen kitervelt megtámadást az által, hogy a kevéssel azelőtt ígért szabadelvű reformok lelkiismeretes életbeléptetését ostentálta.

A magyarhoni protestansok magukra voltak hagyatva a szó betűszerinti értelmében; mert még tulajdon hitrokonaik is, Ausztrián kívüli Németföldön, ellenök fordultak. Hanem ők *világos tudatával birtak joguknak és helyzetöknek*: és épen ezen körülmény magában is elegendő volt igazságos ügyük részére biztosítani a végtérei győzelmet azon pillanatban, melyben elszánták magukat mindenek daczára megállani a harczot.

Ti azt tanítottátok s azt taníjtátok ma is: „*a világosi fegyverletétel árulásnak volt az eredménye.*”

A ti tanotok hamis; mert ama catastropha nem volt egyéb a helyzetnek concrét, megrendítőleg való és valódi kifejezésénél.

Hogy ez áltanotok az elámitottak átkait fejemre zúditotta..... az ma már előttem szót is alig érdemlőnek látszik.

Nálamnál jobb férfiaknak hasonló balsors jutott osztályrészül minden korban.

De több az, hogy ti, a helyett hogy lelkiismeretesen követtétek volna augusztus 13-kának intő szózatát: a ti költött nyugat-európai intervencióitok ócska apparatusával üzött szemfényvesztés által azt a még alig megszületett enerváló messiási hitet kövérre hizlaltátok, - ez által ama nemzetpolitikai optimismust nagygyá növeltétek, és vele *a valódi önbizalom* hiányát a nemzetnél - meglehet, több nemzedékre - megörökítettétek!

És mind ezt elkövettétek oly nép ellen, melynek harczos erőfeszítései én előttem akkor a viadal tüzében és szemközt az iszonyú válsággal, katonai szempontomból elégteleneknek látszhatának ugyan: de melynek példátlan kitartása a háború sanyarúságai között - benneteket bizonyára nem jogosított föl *azon* aggódnotok, hogy rám fogott árulások felőli meséitek erős szere nélkül kiveszend belőle azon lelkesedés, a melylyel a jog és szabadságért való küzdelmet a harczmezőről, a hol elbukott, utóbb tetteleg átvitte e nép oly térre, melyen utóvégre - *hacsak el nem hagyja őt az egyetértés* - győzelme kétségtelen bizonyos.

Zárszó.

Azt kívánom a kegyes olvasó győződött legyen meg róla ezen levelekből, hogy *a fegyverletétel magában véve nem lehetett mentő tény Ausztriára nézve*; - annak az *oroszok előtti végbemenetele* azonban *egyenesen óvás tétel volt az 1849-ki Ausztria ellen*, végső óvástétele azon férfiaknak, kik Magyarország alkotmányos szabadságáért - és a legtöbb része csak *ezért* - a végletig harcoltak.

Részemről meg az iránt győződtem meg a közösügyi tervezet elfogadását megelőzőtt tárgyalásai-
saiból a nemzet képviselétének:

1) hogy a *pragmatica sanctión* alapuló államalkotást ma már egyedül a közösügyi magyar tervezetnek a *Lajtha-balpartiak részéről is őszinte elfogadása* képes, előrelátólag, megmen-
teni a hagyományos bécsi politika szította 184^{8/9}-ki polgárháborúnak alattomban még ma is
tenyésző következményeitől;

2) hogy e mellett *Magyarország alkotmányos szabadságán csorbát nem ejtendett* a közösügyi
tervezetnek országgyűlésünk részéről történt feltételes elfogadása, sőt ellenkezőleg:

3) hogy ennek következtében kellő biztosíték mellett *még szélesbülendne is egyszersmind*
Magyarország alkotmányos szabadsága, a mennyiben a „*nil de nobis sine nobis*” elve az -
eddig is létezett, de eddigelé előtte elzártnak maradt - *közösügyi téren* is érvényre fogna
jutni;

4) hogy ez uton *Magyarországnak külbefolyása* is kívánatos öregbedésnek indulna - *a népsza-
badság elvének legáltalánosb érdekében*.

Viktring, april 29-én, 1867.
